

Armoede onder ons

**Armoede erkennen
in onze samenleving vandaag.**

Een analytische benadering

Armoede onder ons

**Armoede erkennen in onze samenleving vandaag.
Een analytische benadering**

Caritas Europa

INHOUD

Situering	5
Voorwoord	7
1. Hoe armoede werkt	11
1.1 Het model	11
1.1.1 <i>Vormgeving van het model</i>	11
1.1.2 <i>Armoederisico's en de arbeidsmarkt</i>	13
1.1.3 <i>Armoederisico's en het gezin</i>	15
1.1.4 <i>Armoederisico's en de welvaartstaat</i>	17
1.2 Maatschappelijke veranderingen en nieuwe armoederisico's	19
1.2.0 <i>Maatschappelijke veranderingen</i>	19
1.2.1 <i>Economische veranderingen en nieuwe armoederisico's</i>	19
1.2.2 <i>Maatschappelijke veranderingen en nieuwe armoederisico's</i>	22
1.2.3 <i>Demografische veranderingen en nieuwe armoederisico's</i>	23
1.3 De armoederisico's zullen blijven en er zullen nieuwe armoederisico's bijkomen	24
2. Wat is armoede?	26
2.1 De multidimensionaliteit van armoede	26
2.2 De multidimensionale interactie	31
3. Wanneer komt armoede voor?	35
3.1 Het levenscyclusmodel	35
3.2 Armoedebeleid en het levenscyclusmodel	37
4. Conclusies	41
Samenvatting - Executive Summary	45

Beste Lezer(es),

Op 21 januari van dit jaar lanceerden de Europese Commissie en het Spaanse voorzitterschap gezamenlijk het 'Europese Jaar voor de Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting', met als slogan 'Stop Armoede Nu' (Stop Poverty Now).

Het Europese Jaar kon moeilijk op een meer betekenisvol moment vallen, in de naweeën van de economische wereldcrisis die nog lange tijd als een gesel over grote groepen arme en uitgesloten medeburgers van het Europese continent zal liggen.

In Europa – zoals elders wereldwijd – zijn honderdduizenden Caritas-medewerkers en vrijwilligers dagelijks in de weer om mensen bij te staan en een boodschap van hoop te brengen. Met 'Zero Poverty – Act Now' wil Caritas Europa zich inschrijven in het Europese Jaar voor de Bestrijding van Armoede en Sociale Uitsluiting'. De campagne loopt parallel in alle 44 in Caritas Europa vertegenwoordigde landen, van Portugal tot Oekraïne, van Finland tot Malta. Op 28 januari 2010 werd de campagne in het Europese Parlement voorgesteld.

Met deze 'Zero Poverty'-campagne wil Caritas Europa mannen en vrouwen, jongeren en kinderen oproepen tot een daadwerkelijk engagement voor mensen in nood, en tot appel aan regeringen en politieke verantwoordelijken, met de boodschap dat niemand in armoede zou mogen leven. Ons visioen is wel degelijk dat: 'Zero Poverty'. Sociale inzet en advocacy gaan daarbij hand in hand. Armoede hoeft niet onafwendbaar te zijn, en verandering is mogelijk.

Verskillende elementen en events staan in de loop van het campagnejaar op stapel. Eén ervan is de publicatie van een aantal papers of cahiers. Het eerste cahier in de reeks ligt nu voor u. 'Poverty Among Us' - 'Armoede onder ons' biedt een meer theoretische inleiding en inzicht in de problematiek van armoede en sociale uitsluiting. Verschillende meer thematische cahiers zullen volgen, waarbij telkens specifieke onderwerpen verder zullen worden uitgediept. We willen daarbij niet alleen mechanismen blootleggen of concrete onrechtvaardigheden aanklagen, maar ook elementen aandragen die voor Caritas kunnen bijdragen tot een meer rechtvaardige samenleving. Ons visioen blijft inderdaad een wereld zonder armoede: 'Zero Poverty' !

Onze oproep is ook: 'Act Now'. Niet alleen in termen van sociale actie en advocacy, maar ook van persoonlijke opstelling en engagement, in ontmoeting en gemeenschap. Laten we ervoor gaan !

Veel leesgenot !

*Dominic Verhoeven
Directeur Caritas Vlaanderen
Social Policy Commission Caritas Europa*

ZERO POVERTY ACT NOW

Zero Poverty - a community of people who want to make a difference - is a campaign for greater social justice. These are difficult times. Many are suffering. With a common effort however, something can be done to support the most vulnerable and lobby for change. A different Europe is possible: let's ACT NOW!

Open uw ogen en zie de armoede.

Open uw oren en luister naar de armen.

Open uw hart en ontmoet elkaar.

Open uw geest en besef: we zijn allemaal mensen!

De scheiding tussen de zogenaamde armen en zij die in rijkdom leven is kunstmatig en voornamelijk gecreëerd door mensen. De huidige financiële en economische crisis maakt die kloof groter en dieper. Deze kloof is schadelijk voor de samenleving in haar geheel en voor ieder individu. Niemand zou in armoede mogen leven als gevolg van onrechtvaardige structuren of oneerlijke omstandigheden. 'Nularmoede' is dan ook onze morele eis. Caritas gelooft dat onze samenlevingen een nieuw kader nodig hebben waarin de mensenrechten volledig erkend en beschermd worden, niet vanuit louter wettelijke noodzaak, maar op basis van de erkende waardigheid van de mens, die aan het begin en het eind staat van alle rechten en plichten. Wij geloven dat iedere mens het evenbeeld is van God.

Caritas in Europa wil bijdragen tot een nieuwe manier om naar armoede te kijken. Armoede is meer dan een gebrek aan welvaart. Het beïnvloedt de persoon in zijn lichaam, zijn ziel en zijn leven. Het beïnvloedt de gemeenschap waarin hij of zij leeft. Als gemeenschap van mensen kunnen we ons niet veroorloven ook maar iemand te verliezen. We moeten oneerlijke omstandigheden uit het verleden rektrekken, en nieuwe onrechtvaardigheden vermijden voor de huidige en toekomstige generatie(s). Dit noemen we gewoonlijk verantwoordelijkheid. Dit principe van verantwoordelijkheid geeft betekenis en zin aan onze handelingen en activiteiten die de onmiddellijke en concrete impact ervan overstijgen. Wij en onze medeburgers worden rechtstreeks en onrechtstreeks beïnvloed door dergelijke daden en gedragingen. Maar er zijn oplossingen, en deze liggen in onze handen. Verandering is mogelijk. Caritas is getuige van veranderingen in mensen die in armoede leven en er toch in slagen hun leven en lot in handen te nemen.

Via haar werk met armen en bewustmakingsinspanningen ten aanzien van de overheden, pleit Caritas voor duurzame levensomstandigheden voor iedereen door concrete acties voor te stellen. Verantwoordelijkheid opnemen kan ons leven en het leven in de 'City' veranderen. 'City' verwijst hier naar de georganiseerde gemeenschap waarin we leven en die almaar globaler en onderling afhankelijker wordt. Wij geloven dat we onderling verbonden zijn door de Heilige Geest en daardoor deel uitmaken van een gemeenschap van mensen over alle grenzen heen.

Als liefdadigheidsorganisatie van de katholieke kerk maakt Caritas geen onderscheid tussen de mensen voor wie en met wie ze werkt. Bekeringsdrang is zelfs in strijd met de aard en opdracht van Caritas (cf. *Deus Caritas Est*, 31, c). Door met armen en zieken te werken, staat Caritas midden in de maatschappelijke strijd tussen uitsluiting en insluiting. Insluiting of inclusie is meer dan een sleutelbegrip van de Europese Unie, die de armoedebestrijding hopelijk tot een van haar prioriteiten blijft rekenen na het Europees Jaar van de armoedebestrijding in 2010.

Inclusie is een verplichting die rechtstreeks verband houdt met de mensenrechten. Inclusie kan gezien worden als een andere manier om de gemeenschap uit te bouwen. Dit betekent dat het proces van actieve inclusie geen unilaterale opdracht kan zijn die toegewezen wordt aan wie te weinig middelen heeft of aan wie de middelen ter beschikking stelt. Het is een opdracht voor de hele gemeenschap of 'City' en we zouden zelfs kunnen argumenteren dat de sterksten een grotere verantwoordelijkheid dragen in dit dynamische en wederzijdse proces. Wie anderen in staat stelt om een volwaardig leven te leiden, levert een bijdrage tot de volledige en ware ontwikkeling van allen en van de gehele mens (Paulus VI, *Populorum Progressio*, 14; Benedict XVI, *Caritas in Veritate*, 11). Het empowerment van de armen leidt uiteindelijk ook tot of het empowerment van de hele gemeenschap en de 'City'.

Als we erkennen dat de armen medeburgers zijn, die op dezelfde manier bijdragen tot de uitbouw van de 'City' als al diegenen die zichzelf zien als onafhankelijke personen die in hun eigen onderhoud voorzien, erkennen we ook dat we elkaar allemaal nodig hebben. De wetenschappelijke benadering waarvoor in deze paper geopteerd werd, leidt tot dezelfde conclusie. Sociologisch gezien zijn we geen nomaden. We maken deel uit van een

samenleving en we geven de toekomst van deze samenleving mee vorm door wat we doen en niet doen, door onze houding en ons stilzwijgen. De onderlinge afhankelijkheid of solidariteit mag niet ondermijnd worden door degenen die zich veilig of boven alle risico's verheven voelen. Dit kan niet alleen snel veranderen, het is vooral een fundamentele antropologische fout.

Erkenning wordt gegeven en verkregen. Alleen zij die openstaan voor het ontvangen van erkenning, kunnen deze later delen. Het is een bron waartoe we constant een bijdrage moeten leveren. Erkenning betekent dankbaarheid. Caritas is een plaats van dankbaarheid. Tal van hulpbehoevenden danken degenen die in staat zijn hen te helpen – of het nu beroepshalve is dan wel op vrijwillige basis. Deze dankbaarheid weerspiegelt de echte uitdaging van de 'vorming van het hart' (*Deus Caritas Est*, 31, a). Niemand staat aan het beginpunt van de bron van erkenning en dankbaarheid. Alles begint met 'Deus caritas est', zoals onze paus Benedict XVI samenvattend zegt. God is het begin en het eind van alle mensen en van alles wat we doen.

Ik breid mijn persoonlijke dankbetuiging uit tot iedereen die meegewerkt heeft aan deze ontwerp-papier over armoede: Patrizia Cappelletti, Hubert Cornudet, Seán Healy, Carlo Knöpfel, Sebastian Mora, Adriana Opromolla, Paolo Pezzana, Miriam Pikaar, Robert Urbé, Andrij Waskowycz, Gabriela Sonnleitner en Simone Villiger. Ik dank ook iedereen die schuilgaat achter de pagina's van wijsheid en praxis, van wetenschap en reflectie, en die hun leven en ervaringen gedeeld hebben. Moge hun werk erkend worden in ons Caritas-netwerk en daarbuiten als een poging om nieuwe fundamenten te leggen voor de manieren waarop we naar armoede kijken.

Deze paper vormt de basis van een reeks papers die dieper zullen ingaan op specifieke thema's en aandachtspunten binnen het brede domein van armoede. Het is de bedoeling dat deze papers samen een 'bibliotheek' vormen voor maatschappelijk werkers, politici, besluitvormers en onderzoekers. Elke paper wordt uitgewerkt door een team van deskundigen en goedgekeurd door de Social Policy Commission van Caritas Europa. Bedankt ook al wie binnen de taakgroepen, de commissie en het secretariaat-generaal in Brussel bijgedragen heeft tot dit resultaat, dat de gewaardeerde sponsoring kreeg van de Europese Commissie in het kader van het PROGRESS-programma.

Ik hoop dat er in 2010 een nieuw engagement genomen wordt om de armoede in Europa en de wereld te bestrijden. Ik hoop dat 'nularmoede' een uitdaging wordt voor de hele 'City'!

1.1 Het model

1.1.1 Vormgeving van het model

Armoede is een schandaal. Elke mens heeft recht op voldoende middelen om een behoorlijk leven te leiden, vooral voedsel, kleding, onderdak, gezondheidszorg, rust en de nodige sociale voorzieningen. Dit impliceert dat iedereen die geconfronteerd wordt met ziekte, invaliditeit, ouderdom, werkloosheid, weduwschap of een andere ongewilde toestand van ontbering, het recht heeft hulp te krijgen. Het internationaal erkende recht op sociale zekerheid is essentieel om de menselijke waardigheid van iedereen te garanderen, wanneer mensen niet in staat zijn hun rechten uit te oefenen.

Caritas hanteert een model waarmee nationale systemen van sociale welvaart geanalyseerd kunnen worden. Als we armoede definiëren als een gebrek aan welzijn, ligt de klemtoon op het aspect sociale welvaart als onderdeel van het welzijn van alle burgers van om het even welk land. In die zin omvat welzijn meer dan sociale zekerheid en sociale bescherming en zelfs meer dan sociale welvaart. Inkomensgerichte sociale verzekeringen en behoeftegerichte sociale transfers dekken bepaalde welzijnsaspecten, maar welzijn vloeit ook voort uit het feit dat men een plaats heeft op de arbeidsmarkt, uit het gezin en andere gemeenschappen, evenals uit het persoonlijke vermogen om sociale zekerheid en sociale bescherming te genieten. Welzijn heeft ook betrekking op alle niet-materiële aspecten van het leven.

Als armoede een gebrek aan welzijn is, en als sociale welvaart de **structurele voorwaarden** weerspiegelt voor de ontwikkeling van persoonlijk en maatschappelijk welzijn, is armoede ook een gebrek aan sociale welvaart. Wie geen baan vindt of niet genoeg verdient door te werken, wie geen steun krijgt van familie of andere primaire netwerken en wie niet de nodige hulp krijgt van de staat of andere sociale organisaties, zal in armoede moeten leven.

De sociale vooruitgang van een land kan gemeten worden aan de hand van het aantal mensen die gedwongen in armoede leven en erin slagen uit deze hachelijke situatie te raken en mettertijd meer welzijn te realiseren. Waar een toenemend aantal mensen verplicht worden in armoede te leven, neemt de sociale ongelijkheid toe en komen er ook meer sociale spanningen; de klemtoon op het gemeenschappelijk goed vervaagt en het land dreigt er sociaal op achteruit te gaan. Er is een hoger risico op sociaal geweld, criminaliteit en gebrekkig bestuur, wat afbreuk doet aan de democratie en de mensenrechten.

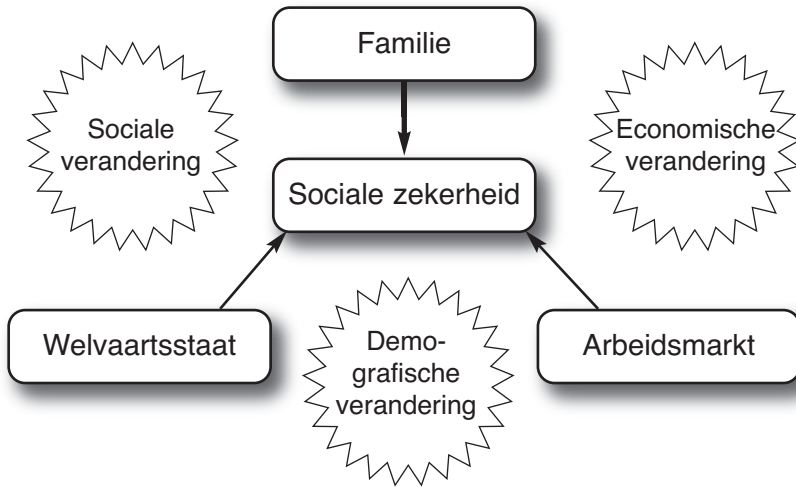
De structurele voorwaarden voor de ontwikkeling van persoonlijk en maatschappelijk welzijn zijn onder meer:

- De mogelijkheid voor iedereen om zijn dagelijks leven te beheren voor zichzelf en zijn gezin. Dit omvat uitgaven voor voedsel, huisvesting, gezondheidszorg, mobiliteit en deelname aan het maatschappelijk leven.
- De mogelijkheid voor iedereen om zich te beschermen tegen sociale risico's zoals werkloosheid, ziekte, ongevallen en invaliditeit.
- De mogelijkheid voor iedereen om zijn levensomstandigheden te waarborgen bij pensionering door (sociale) verzekeringen en/of door te sparen voor later.

Deze voorwaarden zijn gebaseerd op drie grote mechanismen: i) betaalde productieve tewerkstelling op de arbeidsmarkt; ii) solidariteit binnen de familie en primaire netwerken, en iii) de steun die geboden wordt door de welvaartstaat. Mensen hebben geen andere keuze dan in armoede te leven, als ze met hun werk niet genoeg verdienen om hun eigen bestaan en dat van hun personen ten laste veilig te stellen; als de steun van de familie niet gewaarborgd is; en als de welvaartstaat onvoldoende hulp biedt. De concrete welvaartsituatie van mensen wordt dus altijd bepaald door de interactie tussen deze drie factoren: de arbeidsmarkt, de familie en de welvaartstaat.

Figuur 1: Sociaal welvaartsmodel

Figuur 1 geeft het sociale welvaartsmodel weer. Het zet aan tot reflectie over drie problemen:

- Wat is sociale welvaart?
- Hoe ontstaat sociale welvaart?
- Welke invloed hebben sociale veranderingen op de sociale welvaart?

1.1.2 Armoederisico's en de arbeidsmarkt

Werk is een bron van welzijn omdat het de uitoefening van vele andere rechten mogelijk maakt. Wie werkt, kan instaan voor zijn eigen onderhoud en dat van zijn gezin. Daarnaast is een baan, in de mate dat deze vrij gekozen is en aanvaard wordt, ook een middel van erkenning en verantwoordelijke deelname aan de maatschappij. Bovendien is de arbeidsmarkt een van de drie pijlers van sociale welvaart, omdat daar een inkomen gegenereerd wordt om bij te dragen tot het tot stand brengen en de financiering van de gewenste levensstandaard. Het inkomen verschilt naargelang de beroepskwalificaties, sectoren, regio's, sekse, leeftijd en nationaliteit. Maar de arbeidsmarkt brengt ook een aantal armoederisico's met zich mee, in het

bijzonder werkloosheid. Wie als jongere geen baan vindt op de arbeidsmarkt, wie zijn of haar baan verliest of uit de arbeidsmarkt stapt zonder bescherming, loopt een groot risico om in de armoede terecht te komen. Niet alle mensen op actieve leeftijd hebben dezelfde kansen om werk te vinden. Er is niet alleen te weinig betaald werk, werkzoekenden beschikken ook niet altijd over de kwalificaties die tegenwoordig vereist zijn op de arbeidsmarkt ...

De internationale mensenrechtenstandaarden geven alle werknemers recht op billijke, behoorlijke, veilige en gezonde werkomstandigheden, inclusief een eerlijke vergoeding die volstaat voor een behoorlijke levensstandaard voor de werknemers en hun gezin. In de realiteit blijkt evenwel dat gewoon een baan hebben niet genoeg is om uit de armoede te blijven. Waar de lonen lager liggen; waar atypische werkomstandigheden schering en inslag zijn; waar de arbeidswetgeving en de professionele veiligheidsvoorschriften nauwelijks ontwikkeld zijn of nageleefd worden, blijven de mensen arm, ook al hebben ze werk. Daarom legt de regering in tal van landen een minimumloon vast. Dit is vaak echter nog te laag om in het bestaansminimum van zelfs maar één persoon te voorzien.

Er moet in het bijzonder aandacht besteed worden aan het werk op de grijze of zwarte markt. In sommige landen vormt dit segment van de arbeidsmarkt voor een groot aantal mensen de enige manier om enig inkomen te verwerven. In veel gevallen volstaat deze extreme vorm van onzekere tewerkstelling echter nog niet om uit de armoede te ontsnappen, en grijs- of zwartwerk beschermt niet tegen sociale risico's en voorziet niet in een pensioen voor later.

Als het werk niet tot bij de werknemers komt, gaan de werknemers naar het werk. Arbeidsmigratie is een uiting van de zoektocht van talloze mensen naar een menswaardig loon, om te ontsnappen aan de armoede of gewoon om hun levensomstandigheden en die van hun familie te verbeteren.

Internationale migratie beïnvloedt de arbeidsmarkt op een specifieke manier: het land van oorsprong verliest vaak belangrijke werknemers, terwijl zich in het land van bestemming een sociaal substratificatie-effect voordoet. Migranten hebben vaak een zwakke wettelijke status en zien zich gedwongen om slecht betaalde jobs te aanvaarden, omdat hun beroeps-

kwalificaties ontoereikend zijn of niet erkend worden. Zo dreigen ze een groot deel van hun capaciteiten te verliezen, en tegelijkertijd heeft het 'brain-waste'-fenomeen negatieve gevolgen voor de economie. Dat is de reden waarom migratie tot een bijkomend armoederisico leidt op de arbeidsmarkt. Dit neemt niet weg dat het geld dat de migranten terugsturen naar hun families helpt om de armoede in het land van oorsprong terug te dringen op microniveau.

We vermelden in het bijzonder de sociale organisatie, die de collectieve dimensie van het recht op werk weerspiegelt en in vele landen een belangrijke rol speelt op de arbeidsmarkt. Waar de werknemers goed georganiseerd zijn, slagen hun afgevaardigden erin om regelingen te treffen met de werkgevers die tot hogere lonen, meer vakantie, een betere bescherming van de werkgelegenheid en meer werkzekerheid leiden. Vandaag is dit echter alleen mogelijk als deze regelingen stroken met de concurrentienoden van de bedrijven op geglobaliseerde markten. Daar waar er weinig vakbondsorganisatie is, of waar werknemersorganisaties afgewezen worden wegens hun verleden, kunnen de werknemers (heel vaak vrouwen) niet ontsnappen aan hun onzekere werkomstandigheden.

De situatie van de arbeidsmarkt kan mensen in de armoede brengen. Dan komen zowel de gezinnen als de welvaartstaat onder druk te staan. Solidariteit binnen de familie en de primaire netwerken is niet altijd in staat om deze arbeidsmarktgerelateerde armoede op te vangen.

1.1.3 Armoederisico's en het gezin

Het gezin is eenieders eerste ervaring met een gemeenschap. Het is een plaats waar vaardigheden gevoed worden en waar de fundamenten voor het welzijn gelegd worden. Het gezin heeft recht op gepaste sociale, wettelijke en economische bescherming door de maatschappij en door de staat.

In deze zin is ook het gezin een fundamentele pijler van de sociale welvaart. Het biedt in de eerste plaats de mogelijkheid om aan de materiële noden van de gezinsleden te voldoen en het hoofd te bieden aan problemen.

Meer bepaald kan in een gezin meer dan één persoon een inkomen verwerven en het gezin kan bijkomende financiële inkomsten hebben, zoals

kinderbijslag, die ook bijdragen tot het gezinsonderhoud. In vele landen kunnen verarmde gezinnen alleen overleven en honger vermijden dankzij de overlevingseconomie die ze kunnen ontwikkelen, bijvoorbeeld door het voedsel dat ze verbouwen op hun eigen lapjes grond.

Niettemin worden gezinnen almaar vaker met bepaalde armoederisico's geconfronteerd. Het huishoudinkomen kan onder de armoedegrens blijven, als de lonen op de arbeidsmarkt laag liggen en er veel niet-werkende gezinsleden zijn. De mate waarin beide ouders uit werken kunnen gaan, hangt ook af van het feit of er kinderopvang nodig is, en zo ja, hoeveel. Vaak nemen andere familieleden deze taak op zich, of moeten de kinderen voor zichzelf zorgen. Het welvaartsysteem kan de tewerkstelling van mannen en vrouwen stimuleren door in goede kinderopvangdiensten te voorzien als aanvulling op de hulp vanuit de familie.

Niet alle gezinsvormen zijn onderhevig aan dezelfde armoederisico's. Een-oudergezinnen en gezinnen met meer dan twee kinderen worden vaak bijzonder zwaar door armoede getroffen. Dit heeft niet alleen te maken met een laag inkomen, maar ook met onvoldoende materiële tegemoetkoming in de gezinskosten. Daarom lopen kinderen vandaag de dag vaak een armoederisico en is kinderarmoede een probleem in de meeste Europese landen.

Solidariteit binnen de familie kan ook het welzijn verhogen, meestal tussen drie generaties. Vaak vloeit materiële en niet-materiële steun heen en weer tussen de verschillende familieleden. Een bijzonder belangrijke uiting van deze familiale solidariteit is het geld dat migranten naar hun familie sturen. Waar deze solidariteit binnen de familie ontbreekt, zijn het meestal de kinderen en grootouders die getroffen worden door armoede.

De familiale situatie kan mensen, vooral kinderen en jongeren, in de armoede brengen. Meer werkgelegenheid en sociale transfers bieden niet altijd een uitweg uit gezinsgerelateerde armoede. De onderlinge verstandhouding en de kwaliteit van de relaties spelen evenzeer een rol in het welzijn dat potentieel geboden wordt door de familie.

1.1.4 Armoederisico's en de welvaartstaat

Vanuit cultureel en sociaal oogpunt is welvaart goed verankerd in een politieke omgeving waar rechtvaardigheid, billijkheid en solidariteit veronder-

steld worden de basis te vormen voor menselijk samenleven. De welvaartstaat voorziet in, of zou moeten voorzien in concrete sociale mechanismen waarin deze basisprincipes ingebed zijn. In deze zin is de welvaartstaat de derde belangrijke bron van welzijn. De voornaamste politieke verantwoordelijkheid van elke openbare instelling bestaat er in deze welvaart voortdurend te verbeteren.

De welvaartstaat kan op verschillende manieren georganiseerd worden, afhankelijk van de bestaande cultuur, grondwettelijke voorzieningen, niveau van sociaalvoelendheid en het sociale kapitaal. Het voordeel is dat ze bescherming biedt tegen sociale risico's zoals werkloosheid, ongevallen, ziekte en invaliditeit, en voorziet in ouderdomspensioenen. De welvaartstaat vormt ook een laatste sociaal vangnet voordat iemand in de armoede verzeild raakt. Ze wordt gefinancierd met belastinginkomsten en/of inhoudingen op lonen en wedden.

In sommige landen volstaat de uitkering van de sociale verzekering bij inkomensverlies niet om behoorlijk te leven. In dat geval leiden sociale risico's zoals werkloosheid, ongeval, ziekte en ouderdom rechtstreeks tot armoede. Zelfs wanneer er sociale bijstand betaald wordt, zijn de bedragen vaak zo klein dat ze nauwelijks volstaan om waardig te overleven.

Deze complexe structuur en evenwicht kunnen tot gevolg hebben dat het lot van een persoon met betrekking tot armoede ook afhangt van de plaats waar hij of zij woont.

Wie op de rand van de armoede leeft kan geen welzijn ontwikkelen. Het is dan ook de specifieke taak van de welvaartstaat om armoede te voorkomen en te beschermen tegen armoederisico's. De welvaartstaat moet die mensen beschermen die niet in hun eigen levensonderhoud kunnen voorzien op basis van een inkomen of dankzij de solidariteit van de familie. Vaak waarborgt de welvaartstaat deze bescherming niet en voert ze een nieuw paradigma in dat sancties aan stimulansen koppelt in programma's die erop gericht zijn mensen aan een baan te helpen. Hier spreken we van de 'activerende' welvaartstaat.

Kortom, in vele landen ziet de welvaartstaat zichzelf als een aanvulling op de arbeidsmarkt en de familie. Onafhankelijkheid en intrafamiliale hulp

bereiken niettemin snel hun respectieve limieten en kunnen zelden echt de leemte vullen die is ontstaan door het inkrimpen van de openbare welvaartsvoorzieningen.

1.2 Maatschappelijke veranderingen en nieuwe armoederisico's

1.2.0 Maatschappelijke veranderingen

Samenlevingen evolueren voortdurend, wat in verschillende landen tot veranderende niveaus van sociale welvaart leidt. Sommige mensen winnen bij dit proces van maatschappelijke verandering: ze klimmen hoger op de sociale ladder en verwerven meer sociale welvaart. Anderen verliezen bij de maatschappelijke veranderingen: hun persoonlijke omstandigheden zijn onzeker en ze worden geconfronteerd met nieuwe sociale risico's. Momenteel zien we een groeiende kloof tussen de winnaars en verliezers van de maatschappelijke veranderingen.

Wat armoede en sociale uitsluiting betreft, zijn drie elementen van maatschappelijke verandering van doorslaggevend belang: de economische, sociale en demografische veranderingen.

1.2.1 Economische veranderingen en nieuwe armoederisico's

De economie van een land kent niet alleen een cyclisch verloop van hoog- en laagconjunctuur, maar is ook onderhevig aan aanhoudende structurele veranderingen. Deze structurele veranderingen worden in het bijzonder aangedreven door twee krachten, m.n. de processen van globalisering en van technologische ontwikkeling, die zowel een impact hebben op macro-economisch vlak als op het dagelijkse leven van de gewone mens.

De economische en politieke globalisering brengt de nationale economieën steeds dichterbij elkaar via handel, rechtstreekse investeringen en financiële transfers, en drijft de globale arbeidsverdeling naar de verste uithoeken van de wereld. De onderlinge economische afhankelijkheid is enorm groot geworden. De wereldwijde financiële crisis die in de zomer van 2008 uitbrak, heeft dit heel duidelijk aangetoond.

Door de nieuwe technische communicatiemogelijkheden zijn bedrijven vandaag hoe langer hoe minder op de traditionele manier aan een locatie gebonden. Ze investeren daar waar de plaatselijke omstandigheden de grootste voordelen bieden. Dit is al lang het geval op nationaal niveau, en begint nu ook meer te spelen in een wereldwijde context.

Het economische beleid is aan het verschuiven naar een locatiebeleid. Omdat geen enkele locatie even aantrekkelijk kan zijn voor alle bedrijfsactiviteiten, moeten er bovendien strategische keuzes gemaakt worden: voor welke bedrijfstakken, ondernemingen en functies kan een bepaalde locatie vooral interessant zijn, en voor welke minder? Het locatiebeleid wordt dan weerspiegeld in het wettelijke kader, in de kwaliteit en het loon van de werknemers, in het beleid inzake onderzoek en ontwikkeling en in tal van andere aspecten.

Daar komt nog de technische vooruitgang bij. Die zien we in nieuwe producten en diensten, maar nog meer in nieuwe procedures en processen. Vandaag zijn automatisering en het gebruik van robots niet alleen gebruikelijk in de ontwikkelde economieën, maar in bijna de hele wereld.

De veranderingen die teweeggebracht worden door zowel de globalisering als de technologische ontwikkelingen hebben gevolgen voor de arbeidsmarkt, de gezinnen en het openbare welvaartsysteem. Vele nationale arbeidsmarkten zijn aan het veranderen en worden opgenomen in een globale arbeidsmarkt. Werknemers stellen vast dat ze concurrenten worden in een wereldwijde strijd voor tewerkstelling. De druk op de lonen en arbeidsomstandigheden neemt toe. Er is veel sprake van meer flexibiliteit: flexibele werknemers moeten bereid zijn loonschommelingen te aanvaarden, herhaaldelijk van locatie te veranderen, onregelmatige uren te werken en zich voortdurend bij te scholen. Deze stress heeft gevolgen. Het aantal mensen die de druk niet meer aankunnen neemt toe. De kosten van deze ontwikkeling van de nationale economieën zijn enorm. Sommige landen hebben geprobeerd een tegenwicht te vormen voor deze tendens door een strategie te volgen die flexibiliteit en zekerheid combineert (dit is de 'flexicurity'-benadering die ook gepromoot wordt door de Europese Unie).

Voor laaggeschoolde arbeidskrachten, oudere werknemers en mensen met gezondheidsproblemen (inclusief mentale gezondheidsproblemen) wordt

het steeds moeilijker om een menswaardig loon te verdienen. In bijna alle Europese landen neemt het aantal arme werknemers toe.

De economische structurele veranderingen leiden ook tot sectorale verschuivingen. De werkgelegenheid in de landbouw gaat erop achteruit. In de industriële sector zijn er verschillende tendensen merkbaar. Waar locaties industriële productie aantrekken, neemt de werkgelegenheid toe; op plaatsen waar deze industrieën wegtrekken, gaan er banen verloren. Het aantal werknemers in de dienstensector neemt echter overal toe. Deze ontwikkeling gaat gepaard met een groeiend aanbod aan deeltijdse banen. Deze worden voornamelijk ingenomen door vrouwen. Het aandeel van de vrouwen in de beroepsbevolking neemt naar verhouding toe.

Het gezinsleven verandert ook. Door de vereiste flexibiliteit en groeiende deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt worden gezinnen ertoe gedwongen hun dagelijks leven helemaal anders te organiseren. Dit zet de gezinnen aanzienlijk onder druk en kan bijkomende spanningen teweegbrengen die in het slechtste geval uit de hand lopen. Een van de gevaren is de toename van huiselijk geweld. Dit leidt tot stijgende kosten, zowel op materieel als op psycho-fysiek vlak. Voor velen kan het besteedbare huishoudinkomen zakken tot de armoedegrens.

Aan het andere eind van de inkomensketen verdienen managers die de plaats ingenomen hebben van ondernemers aan het hoofd van bedrijfsactiviteiten ondertussen meer dan duizend keer zoveel als hun werknemers, waar deze verhouding in het verleden één tot tien bedroeg. Deze managers hebben niet dezelfde relatie met hun bedrijf en hun werknemers als de vroegere ondernemers. Dit onderstreept het probleem van sociale verantwoordelijkheid in het bedrijfsleven.

De welvaartstaat is een doorslaggevende factor geworden in het beslissingsproces over waar men zich zal vestigen. Enerzijds is het een kostenelement dat een negatief effect heeft op het internationale concurrentievermogen van ondernemingen. Anderzijds biedt een goed werkende welvaartstaat ook garanties op sociale en politieke stabiliteit, en dit is een belangrijk aspect in de vestigingskeuze van ondernemingen. Bovendien kunnen de sociale diensten die aangeboden worden aan werknemers (of de afwezigheid daarvan) ook van belang zijn voor de werkgevers.

In dit dynamische concurrentieproces tussen locaties is het politieke gebruik van welvaart aan het veranderen. Sommige landen zijn begonnen met de hervorming van hun welvaartsysteem. In plaats van hoge uitkeringen te handhaven die de mensen ervan zouden weerhouden werk te zoeken, wordt het zogenaamde activeringsbeleid ingevoerd. Dit beleid verlaagt de uitkeringen tot het strikte minimum (en zelfs minder) terwijl mensen ertoe gedwongen worden om het even welke baan aan te nemen om 'meer te verdienen'. Omdat dit beleid vaak samengaat met sancties en de beperking van uitkeringen in de tijd, kan het uiteindelijk tot meer armoede leiden, waar het precies de bedoeling is armoede tegen te gaan. Investeren in de capaciteiten van mensen enerzijds en anderzijds hun dagelijks leven veilig stellen via een behoorlijk inkomen, zou een goed alternatief beleid kunnen zijn.

1.2.2 Sociale veranderingen en nieuwe armoederisico's

Sociale verandering omvat vele aspecten en brengt specifieke armoederisico's mee. De ontmanteling en ontbinding van sociale regels en systemen leidt in combinatie met andere structurele factoren in veel gevallen tot interne migratiestromen van landelijke gebieden naar steden, waar de mensen in de anonimiteit verzeild raken. Mensen zoeken nieuwe kansen voor hun beroepsontwikkeling, maar komen ondanks al hun inspanningen vaak opnieuw in onzekere omstandigheden terecht. Ze vormen een reservoir van goedkope en tegelijkertijd vaak laaggeschoolde arbeiders die de eindjes aan elkaar proberen te knopen in atypische werkomstandigheden. Zelfs de familiebanden die hen vroeger door de moeilijkste periodes heen konden helpen, ontbreken nu veelal.

Een bijzonder aspect van de sociale veranderingen in vele landen is de perceptie van vrouwen uit de middenklasse over hun nieuwe rol. Vandaag bereiken vrouwen aanzienlijk hogere opleidingsniveaus dan hun moeders, ze hebben meer kansen op een geschoolde baan en zelfs tijdens de fase waarin ze een gezin stichten, kunnen ze op de arbeidsmarkt blijven. Deze vrouwelijke perceptie van de rol van de vrouw gaat echter niet gepaard met een aangepast gedragspatroon bij de mannen. Dit kan tot spanningen in de relaties leiden en onder meer tot een gevoelige stijging van de echtscheidingspercentages. Van alle gezinsvormen zijn het de eenoudergezinnen die het hoogste armoederisico lopen. In veel van deze gevallen is de

steun die geboden wordt door het openbaar welvaartsysteem ontoereikend. Het is al te vaak nog gebaseerd op het model van de mannelijke broodwinner. Als gevolg daarvan besluiten sommige vrouwen helemaal geen kinderen te krijgen of ten minste het gewenste aantal kinderen te beperken, omdat ze werk, loopbaan en gezin niet goed kunnen combineren, en omdat ze niet voldoende ondersteuning krijgen voor de vormgeving van hun leven zoals ze dat zelf wensen.

Dit proces van sociale verandering is niet in alle Europese landen even gevorderd. Het leidt tot specifieke problemen met betrekking tot de integratie van migranten, die op die manier gedwongen worden een weg te vinden tussen uiteenlopende systemen van waarden en gedragingen, en die een leven leiden waarin ze slechts zelden goed gesteund worden door de nieuwe samenleving waarin ze terechtgekomen zijn.

1.2.3 Demografische veranderingen en armoederisico's

In bijna alle Europese landen tekent zich een gelijkaardig demografisch veranderingspatroon af. Het evenwicht tussen de generaties is aan het verschuiven: het aantal oude en oudere mensen neemt toe, terwijl het aantal volwassenen afneemt, evenals het aantal kinderen en jongeren.

Toch vertonen de geboortecijfers grote verschillen, en dit heeft blijkbaar te maken met de manier waarop werk en gezinsleven met elkaar verzoend worden in de verschillende landen, zowel voor vrouwen als voor mannen.

De demografische ontwikkelingen hebben gevolgen voor de arbeidsmarkt, het gezin en het openbare welvaartsysteem. Men kan verwachten dat het werkloosheidsrisico zal dalen, omdat het aantal mensen op beroepsactieve leeftijd de komende twee of drie decennia in vele landen zal afnemen. Dit opent nieuwe perspectieven voor jonge mensen. De arbeidsmigratie naar West-Europa zal blijven toenemen en dat zal nodig zijn.

Er moet ook tegemoetgekomen worden aan de vereisten inzake kinderopvang (zie 1.1.3) en de verzorging van ouderen. De gezondheidszorgsystemen zijn vaak onvoldoende voorbereid op deze demografische veranderingen en laten deze zorg over aan de familie. Dit zal tot nieuwe armoederisico's leiden, wanneer deze opvang niet binnen de familie kan plaatsvinden

omdat de families kleiner worden, of wanneer vrouwen zich gedwongen zien hun betaalde baan op te geven of terug te schroeven.

Een andere heel belangrijke kwestie in de context van de demografische ontwikkelingen is die van de ouderdomspensioenen. In de meeste Centraal- en Oost-Europese landen kunnen de pensioenen vaak geen behoorlijk even waarborgen, wat leidt tot ouderdomsgerelateerde armoede. Indien de gewijzigde verhouding tussen het aantal mensen op beroepsactieve leeftijden en het aantal mensen op pensioenleeftijd de mogelijkheid voor een wettelijk pensioen ook in de West-Europese landen drastisch aantast, zal ook daar in toenemende mate sprake zijn van ouderdomsgerelateerde armoede.

1.3 De armoederisico's zullen blijven en er zullen nieuwe armoederisico's bijkomen

Uit deze korte en algemene beschrijving van de dynamische sociale ontwikkeling in Europa (die opgemaakt werd aan de hand van het model van het sociale welvaartsysteem) blijkt dat het er niet naar uitziet dat de juiste omstandigheden gewaarborgd zullen worden om alle Europese burgers in staat te stellen hun eigen welvaart te ontwikkelen (en die omstandigheden verschillen sterk van land tot land, en zelfs in het land tussen de regio's). Bovendien lijkt het uitroeien van de armoede in Europa geen doelstelling meer te zijn voor de Europese regering, voor zover dat al ooit het geval geweest is.

De oude armoederisico's worden niet weggewerkt door de economische en sociale veranderingen, en er komen nieuwe armoederisico's bij. Vooral in tijden van crisis wegen deze bedenkingen nog zwaarder door. De cruciale vraag is dan ook hoe we een nieuw evenwicht tot stand kunnen brengen tussen de drie bronnen van sociale welvaart, namelijk arbeid, het gezin en de welvaartstaat, zodat ze alle drie opnieuw hun rol kunnen spelen. Een van de vragen moet ook zijn hoe het openbare welvaartsysteem op deze ontwikkeling kan inspelen: kan het (en de crisis mag hier niet opgeworpen worden als excuus) opnieuw zijn verplichtingen voor het algemeen welzijn nakomen? Hier verschilt de speelruimte van land tot land. Dit betekent dat er gemeenschappelijke inspanningen nodig zijn, ook in het kader van de Europese Unie en daarbuiten.

2.1 De multidimensionaliteit van armoede

Caritas weet dat armen niet gewoon slachtoffers zijn, maar actoren. Caritas gelooft in de waardigheid van elke persoon. Zowel het gezichtspunt van de armen als *de voorkeursoptie voor de armen* leiden ons naar een beschrijving van de realiteit op basis van de humane wetenschappen en naar een resolute verwerping van deze realiteit.

Caritas ziet armoede als een gebrek aan welzijn. Dit omvat een reeks onzekere omstandigheden die typisch gekenmerkt worden door een permanent gebrek aan financiële middelen. Daarbovenop zorgt armoede voor andere zware beperkingen: armen hebben dikwijls een slechte gezondheid; ze zijn vaker werkloos en voor langere tijd; ze zijn meestal krap behuist; ze hebben vaak weinig onderwijs en beroepsopleiding genoten; ze werken veelal in onzekere jobs; en niet zelden hebben ze een heel beperkt sociaal netwerk, zijn de banden met de familie verbroken en hebben ze een onzeker verblijfsstatuut.

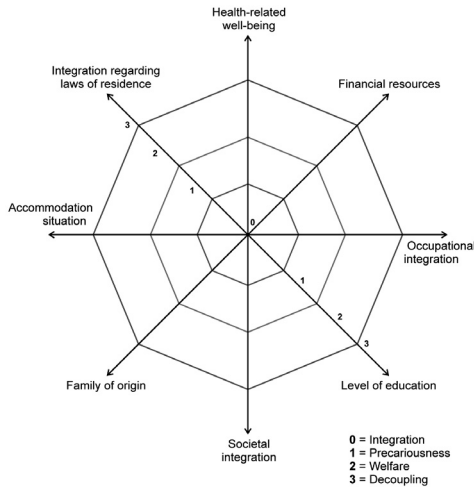
Wie de volledige tragedie van armoede en sociale uitsluiting echt wil blootleggen, moet deze precaire omstandigheden in al hun dimensies proberen te omschrijven.

We onderscheiden hier acht dimensies. Naast de financiële middelen zijn dit: gezondheidsgerelateerd welzijn; de huisvestingssituatie; het onderwijsniveau; de beroepsintegratie; de maatschappelijke integratie; de integratie met betrekking tot de verblijfswetten; en de familiale afkomst. Deze acht dimensies kunnen weergegeven worden zoals in figuur 2. Er zijn nog bijkomende dimensies, namelijk op psychologisch, cultureel, religieus, ethisch en spiritueel vlak; deze worden niet geanalyseerd in hetzelfde kader of model. Toch hebben deze dimensies een invloed (en soms zelfs de grootste) op de situatie, die niet alleen het resultaat is van materiële degradatie.¹

1. Caritas Zwitserland heeft een online instrument gecreëerd (alleen beschikbaar in het Duits, www.caritas-zuerich.ch/f53000342.html): een persoon beantwoordt online ongeveer 40 vragen, en een spinnenwebmodel (met de acht armoededimensies als assen) wordt gebruikt om aan te tonen hoe goed die persoon, of het huishouden waartoe hij behoort, maatschappelijk geïntegreerd is.

Figuur 2: Armoededimensies

Hoe armer iemand is op een van deze acht dimensies, en op hoe meer dimensies hij met beperkingen geconfronteerd wordt, des te onzekerder is zijn situatie. Toenemende onzekerheid is een ‘beweging naar marginalisering’ en armoede is een levenssituatie aan de zelfkant van de maatschappij. Armoede leidt tot sociale uitsluiting en sociale uitsluiting leidt tot armoede, maar het zijn twee verschillende dingen. In een bepaalde samenleving kunnen er arme mensen zijn, die echter goed opgenomen zijn in de samenleving. Zo kan men zich even goed inbeelden dat bepaalde rijke mensen worden uitgesloten.

Welke gebeurtenissen kunnen een dergelijke beweging naar marginalisering, en zo een maatschappelijk afglijden, teweegbrengen? En welke factoren dragen bij tot het opnieuw opklimmen, een terugkeer naar het centrum van de maatschappij? Voor elk van de acht dimensies kunnen voorbeelden van oorzaken van afglijden en opklimmen beschreven worden, maar de werkelijke levenssituatie van mensen en gezinnen is telkens verschillend en individueel. De analyse van deze situaties brengt de beroepskrachten zelf in direct contact met de armen, en dat maakt deel uit van het proces van zorg voor mensen in nood. Armoede en uitsluiting zijn niet alleen een gebrek aan materiële middelen en sociale welvaart. Hieraan is

ook de factor eenzaamheid gekoppeld, of hoeveel steun het netwerk waarvan de persoon deel uitmaakt, te bieden heeft.

1. Financiële middelen: Financiële risicofactoren die vaak tot armoede leiden, zijn langdurige werkloosheid, een laag loon, een laag huishoudinkomen, hoge gezinsuitgaven en een verpletterende schuldenlast. Bovendien kunnen specifieke gebeurtenissen in het leven van een persoon of een gezin ervoor zorgen dat men afglijdt naar materiële armoede. In de meeste landen kan de geboorte van een kind het budget van de ouders enorm onder druk zetten. Een echtscheiding leidt tot armoede als het gezamenlijk inkomen van voor de scheiding al amper volstond. Ook het overlijden van een ouder kan het gezin financieel destabiliseren.

Omgekeerd kunnen een nieuwe baan, een functieverandering, een toename van het werkquotum of nieuwe taken tot een toename van het huishoudinkomen leiden en zo tot een verbetering van de dimensie financiële middelen. Daarnaast kunnen schuldenvermindering of een daling van de vaste kosten via belastingvermindering of een vermindering van de huurprijs ertoe bijdragen dat de financiële situatie van een huishouden verbetert. Ook het beter leren beheren van de financiële middelen kan de financiële situatie ten goede komen.

2. Gezondheid: Hoewel ieder mens recht heeft op het hoogste bereikbare niveau van fysieke en mentale gezondheid, dat bevorderlijk is voor een waardig leven, hangt het gezondheidsgerelateerd welzijn van een persoon in grote mate af van zijn of haar sociaaleconomische status, dit wil zeggen van zijn of haar opleiding, beroepsstatus en inkomen: mensen met een lage sociaaleconomische status leven doorgaans minder gezond, zijn vaker ziek of gehandicapt en sterven jonger. Het is evenwel niet alleen zo dat armoede mensen ziek maakt, maar een ziekte of ongeval kan ook tot armoede leiden. Een verslaving kan eveneens iemands capaciteiten beperken en een onzekere situatie veroorzaken.

Daar staat tegenover dat iemand die zijn of haar verslaving weet te overwinnen of herstelt van een ziekte of ongeval, een toename ervaart van zijn of haar gezondheidsgerelateerd welzijn. Belangrijker nog is dat een economische verbetering ook bijdraagt tot een betere gezondheid.

3. *Huisvesting*: Het recht op huisvesting (in de betekenis van *geschikte* huisvesting) moet niet in nauwe zin geïnterpreteerd worden, maar moet gezien worden als het recht om ergens in veiligheid, vrede en waardigheid te wonen. Dit omvat gepaste privacy, ruimte, veiligheid, verwarming, verlichting en ventilatie, infrastructuur en een geschikte locatie ten opzichte van het werk en de basisvoorzieningen, en dit alles tegen een redelijke kostprijs. Indicatoren van onzekere omstandigheden op het vlak van huisvesting zijn dan ook: dakloos-zijn, de beschikbare woonoppervlakte, de kwaliteit van de sanitaire installaties en de woonomgeving. Huishoudens met een laag inkomen wonen vaak in armzalige woningen met slechte voorzieningen en te weinig ruimte. Deze appartementen bevinden zich doorgaans ook in buurten die gekenmerkt worden door een hoge graad van vervuiling, door uitlaatgassen en lawaai afkomstig van het verkeer, maar ook door een gebrek aan ontspanningsmogelijkheden, grote onveiligheid en weinig overheidsdiensten, zoals openbaar vervoer.

Maar als een dakloze onderdak vindt of als een door armoede getroffen gezin kan verhuizen naar een groter of beter uitgerust appartement in een betere locatie, verbetert de huisvestingssituatie.

4. *Onderwijs*: Onderwijs wordt in het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten omschreven als 'gericht op de volledige ontplooiing van de menselijke persoonlijkheid en van het besef van haar waardigheid'. Onvoldoende onderwijs heeft zware materiële gevolgen. Mensen met een laag onderwijsniveau en lage beroepskwalificaties lopen een groot risico te verarmen. Dit komt doordat ze vaker werkloos zijn en voor langere periodes, of omdat ze tot de arme werkende bevolking behoren. Ze vinden het ook moeilijker om om te gaan met kritieke gebeurtenissen in het leven dan beter opgeleide mensen.

Er kan een verbetering van de onderwijsdimensie optreden, door een inhaalbeweging in opleiding of vorming, erkenning van de opleidings- of vormingscertificaten van migranten of deelname aan levenslang leren, en in vele gevallen is er op dit vlak verbetering merkbaar door het leren 'on the job'.

5. *Beroepsintegratie*: Langdurige werkloosheid leidt tot een hoog risico op verarming, maar zoals we gezien hebben, ontsnappen zelfs werkende mensen niet altijd aan het armoederisico. Dit kan het geval zijn wanneer ze in

onzekere, atypische omstandigheden moeten werken. Deze worden gekenmerkt door een of meer onzekere factoren zoals tijdelijk werk, werk op afroep, gebrek aan wettelijke bescherming of een onregelmatig en onzeker inkomen.

Omgekeerd, als iemand werk vindt of in een normale werkrelatie terecht komt, kan de dimensie beroepsintegratie verbeteren.

6. Sociale integratie: De volle ontwikkeling van ieder mens vindt plaats in het gemeenschapsleven, dat op zijn beurt gebaseerd is op menselijke waardigheid en mensenrechten. De sociale integratie beschrijft dan ook hoe goed iemand geïntegreerd is in een netwerk. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een primair (of familiaal) netwerk en een secundair netwerk. Het laatste omvat de vriendenkring en kennissen, evenals de betrokkenheid bij vrijwilligerswerk. Indicatoren van een onzekere situatie op het vlak van de dimensie sociale integratie kunnen verbroken familierelaties zijn, weinig sociale contacten en geen deelname aan gemeenschapsactiviteiten. Mensen in een onzekere situatie hebben vaak niemand in de familie of bij vrienden of kennissen op wie ze zich kunnen verlaten. Ze lopen een groot risico om hun houvast te verliezen indien zich kritieke gebeurtenissen in hun leven voordoen, waardoor ze volledig dreigen te ontsporen.

Maar als een persoon een uitweg vindt uit zijn of haar sociaal isolement en contacten begint te onderhouden met familie en burens, actief wordt in het verenigingsleven of vrijwilligerswerk begint te doen voor een of andere organisatie, leidt dit tot een verbetering van de dimensie sociale integratie.

7. Verblijfsstatuut: Migranten met een tijdelijk of zonder verblijfsstatuut en mensen zonder papieren bevinden zich in de eerste plaats in een onzekere wettelijke situatie. Dit heeft een negatieve invloed op hun kansen op de arbeidsmarkt en hun kansen om in aanmerking te komen voor sociale zekerheid. Bovendien betekent een onduidelijk verblijfsstatuut een psychologische last.

Als het verblijfsstatuut in positieve zin geregeld wordt, neemt de integratie met betrekking tot de verblijfswetten toe en kan de persoon in kwestie de planning op lange termijn van zijn of haar leven hervatten.

8. *Familiale afkomst*: De dimensie ‘familiale afkomst’ verwijst naar het ouderlijk huis van een persoon. Deze dimensie vat samen wat de persoon meenam van het ouderlijk huis in de vorm van ‘sociale erfenis’, terwijl hij of zij zijn weg zocht in de zeven bovenvermelde dimensies van inclusie. Voorbeelden hiervan zijn of de ouders zelf een goede opleiding genoten, of ze maatschappelijk en professioneel geïntegreerd zijn en of ze in goede gezondheid verkeren. Hoe lager de economische, culturele en economische erfenis van de ouders, des te hoger het risico op verarming voor hun kinderen, maar uiteraard kunnen de persoonlijke wil van het kind om het te maken en een goed psychologisch (cultureel, religieus, ethisch, spiritueel) profiel helpen om dit risico te overwinnen.

Omgekeerd: hoe beter de startpositie vanuit het ouderlijk milieu des te groter de kansen op een bevredigende levensreis.

2.2 De multidimensionale interactie

De individuele armoededimensies staan niet op zich, maar zijn onderling verbonden en interactief. Zo kunnen de werkomstandigheden de gezondheidstoestand beïnvloeden, lage financiële middelen kunnen de woningkeuze beperken en een laag opleidingsniveau kan het risico op werkloosheid verhogen. Een kritieke gebeurtenis in iemands leven is vaak de aanzet tot het afglijden naar de zelfkant van de maatschappij. Deze gebeurtenis zal een negatieve impact hebben op andere dimensies, zodat er uiteindelijk op verschillende vlakken ontberingen zijn. Een voorbeeld is wanneer het verlies van werk tot identiteitsverlies leidt en het slachtoffer dit tracht te verwerken met overmatig alcoholgebruik. Dit leidt op zijn beurt tot spanningen in de relatie met de partner, die de echtscheiding aanvraagt, en de persoon trekt zich terug uit maatschappelijke activiteiten.

Omgekeerd kan een positieve ontwikkeling in één dimensie ook tot een verbetering van de situatie in een andere dimensie leiden. Dit kan bijvoorbeeld het geval zijn wanneer een ziekte overwonnen wordt, zodat de persoon opnieuw kan gaan werken en er een nieuw gezin gesticht kan worden, of wanneer bijkomende opleiding tot een loonsverhoging leidt.

De beschrijving van armoede in deze acht dimensies maakt het ook mogelijk manieren voor verandering te ontdekken.

Als de financiële middelen aan de lage kant zijn, kunnen maatregelen zoals budget- en schuldbeheer zich opdringen, evenals informatie over mogelijke financiële bijstand, de verhuizing naar een goedkopere woning of bijstand in de vorm van (niet bureaucratische) financiële overbruggingshulp zoals de betaling van een grote factuur voor een tandheelkundige behandeling. Als de klemtoon vooral op het bevorderen van de beroepsintegratie moet liggen, zijn coaching- en mentoringprojecten aangewezen, evenals programma's inzake tewerkstelling en werkintegratie. Als er iets gedaan moet worden aan het opleidingsniveau, kan er bijvoorbeeld uitgekeken worden naar niet-specifieke, betaalbare beroeps cursussen die ontwikkeld werden voor laaggeschoolde mensen.

Bij een gebrek aan sociale integratie, zouden er echter niet alleen cursussen in gezinscounseling en -educatie ter beschikking moeten zijn om te helpen de stressniveaus terug te dringen voor zowel ouders als kinderen, maar ook toegankelijke voorzieningen waar mensen terecht kunnen om te praten. Dergelijke diensten die huisbezoeken afleggen of vakanties aanbieden aan minderbedeelde gezinnen zullen eenzame mensen helpen. Daarnaast kunnen kortingen op toegangstickets voor culturele en sportevenementen de deelname aan het sociale leven bevorderen. Mocht een interventie nodig zijn inzake huisvesting, dan zal de begeleiding zich toespitsen op het vinden van overnachtingsplaatsen of van een goedkoop appartement. Als hulp aangewezen is met betrekking tot het verblijfsstatuut, kunnen bureaus voor wettelijke en sociale counseling de klant begeleiden bij het realiseren van de maximaal mogelijke wettelijke veiligheid. Voor administratieve procedures en het afhandelen van zaken met overheidsinstanties kunnen private sociale organisaties migranten helpen die geen ervaring hebben met dergelijke transacties; er kunnen ook vrijwillige 'kantoorbegeleiders' ter beschikking staan om te bemiddelen in conflict-situaties en om te helpen bestaande rechten af te dwingen.

Wanneer het gezondheidsgerelateerde welzijn actie vereist, zal de klemtoon liggen op de financiering van de medische behandeling. Wanneer alleenstaande moeders of vaders en hun kinderen niet in goede gezondheid verkeren, kunnen herstelperiodes van verschillende weken ouder en kind de

kans geven om opnieuw op krachten te komen, en deze periode kan ook benut worden om gespecialiseerde bijstand en gezinscounseling te geven.

Zo kunnen professionele counseling, begeleiding en persoonlijke erkenning, de mogelijkheid om de eigen capaciteiten te ontwikkelen, sociale participatie en het besef aanvaard te worden in de gemeenschap een belangrijke stimulans betekenen op de persoonlijke weg uit de armoede en kunnen ze ook voorkomen dat men erin verzeild raakt.

Er kan dus veel verwezenlijkt worden op het individuele niveau binnen het kader van het persoonlijke potentieel en de persoonlijke vaardigheden, op voorwaarde dat de nodige middelen beschikbaar zijn. Maar vaak worden deze verbeteringen aan banden gelegd door de maatschappelijke omstandigheden. Hier ligt een uitdaging voor de politici. Deze beschrijving van de multidimensionaliteit toont aan dat het armoedebeleid vele multidisciplinaire beleidsmaatregelen omvat, die bij elkaar moeten aansluiten en betrekking kunnen hebben op een groot aantal politieke domeinen.

3.1 Het levenscyclusmodel

Het derde deel van deze paper stelt een analytisch instrument voor dat meer inzicht geeft in de armoedefasen. Het helpt ook de vraag te beantwoorden in welke omstandigheden mensen verarmen en, omgekeerd, wanneer ze een weg uit deze moeilijke situatie kunnen vinden.

Vele mensen hebben nooit iets anders dan armoede gekend. Voor anderen worden fasen van armoede afgewisseld met fasen zonder armoede. De typische levensfasen zijn: gezin, school, beroepsopleiding, gaan werken, een eigen gezin stichten en met pensioen gaan. Al deze fasen worden gekenmerkt door specifieke armoederisico's.

Een opgroeiend kind krijgt in het gezin bepaalde middelen: economische, sociaal-culturele, psychologische en spirituele. Hoe lager de sociaaleconomische status van de ouders (dit wil zeggen hun opleiding, inkomen en beroepsstatus) hoe minder van de bovenvermelde types middelen ze bezitten. Deze ouders zijn dan ook niet in staat hun kinderen evenveel middelen te geven als ouders met een hogere sociaaleconomische status. Dit heeft ernstige gevolgen. Kinderen van ouders met een lage sociaaleconomische status hebben het vaak moeilijker om het goed te doen op school en een succesvol beroepsleven uit te bouwen dan kinderen uit bevoorrechte gezinnen. Dit verschil in middelen kan zich al manifesteren in het onderwijs dat het kind krijgt, bijvoorbeeld wanneer de ouders om financiële redenen besluiten om hun kind minder lang naar school te laten gaan, of helemaal niet, wat betekent dat het kind sneller moet gaan werken. Vaak 'erven' de kinderen dus niet alleen de middelen van de ouders, maar ook hun onderwijsniveau. De sociale achtergrond is een vroeg maar langdurig armoederisico.

Opleiding is van doorslaggevend belang op de arbeidsmarkt. Een persoon met een hoger opleidingsniveau kan doorgaan formele kwalificaties bereiken die hem in staat stellen een hogere functie in de wacht te slepen, met

het bijbehorende hogere loon. Hoe belangrijker deze functie is, hoe meer kwalificaties er vereist zijn. Daar staat tegenover dat een persoon die weinig onderwijs genoten heeft, het moeilijker heeft om een leercontract te vinden, vaak in laagbetaalde sectoren werkt en onder atypische werkomstandigheden, en frequenter werkloos is en voor langere periodes; hij/zij loopt daardoor een groot risico om vroeg of laat in een situatie van armoede terecht te komen. In dit verband rijst de vraag of de structuur van het onderwijssysteem iedereen werkelijk in staat stelt om verschillen in sociale afkomst te compenseren. Het bereikte onderwijsniveau kan zo juist cruciale armoederisico's in iemands levensweg met zich brengen.

In die gevallen waar armoede de essentie van de familierelaties niet kapotgemaakt heeft, kan dit determinisme overwonnen worden door de capaciteiten van de ouders en door het aangeboren potentieel van de kinderen. Maar in de realiteit blijkt dat hoe langer een gezin het slachtoffer is van armoede en sociale uitsluiting, hoe moeilijker het is om hieruit te raken, ondanks deze capaciteiten en dit potentieel.

Het gezin wordt geconfronteerd met gevaren en krijgt kansen, en hun situatie kan nog andere specifieke armoederisico's in zich dragen. Kinderen kunnen doorwegen op het gezinsbudget. Scheiding en echtscheiding veroorzaken extra kosten. Zelfs alleenstaanden, die doorgaans een lager armoederisico hebben in de loop van hun actieve leven, lopen een hoger armoederisico wanneer ze met pensioen gaan of ziek worden wegens een gebrek aan steun van gezinsleden. Deze aanpassingen aan nieuwe omstandigheden veroorzaken meestal meer problemen voor mensen met een lagere sociaaleconomische status dan welgestelde mensen die over meer middelen beschikken. Dit is niet alleen te verklaren door het verschil in financiële middelen, maar vooral door de verschillende hoeveelheid 'sociale middelen'. Iemand die getroffen wordt door een kritieke gebeurtenis, kan hier beter mee omgaan als hij/zij vrienden, familieleden en kennissen heeft die hem/haar kunnen bijstaan en advies en steun kunnen geven in moeilijke tijden.

De armoedespiraal blijft tot op hoge leeftijd spelen. Iedereen die heel zijn/haar leven te kampen heeft met schaarse financiële middelen en een

atypische sociale verzekeringsachtergrond heeft, zal een laag pensioen hebben en niet in staat geweest zijn om te sparen voor de latere leeftijd. Daardoor wordt de pensionering zelf een bijkomend armoederisico. Mensen die geen pensioen krijgen van de staat, of een pensioen dat niet groot genoeg is om van te leven, zullen op latere leeftijd heel waarschijnlijk met armoede geconfronteerd worden.

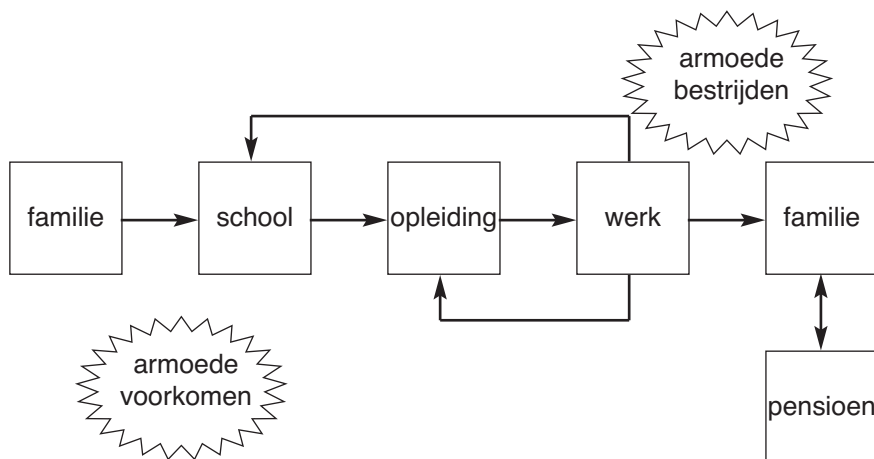
Kortom, we kunnen stellen dat mensen die geboren worden in een gezin met een lage sociaaleconomische status en die dus in slechtere omstandigheden opgroeien, later in hun leven vaak met armoede geconfronteerd worden. Een kind uit een gezin met een lage sociaaleconomische status doet het immers veelal minder goed op school dan andere leerlingen uit bevoorrechte gezinnen. Dit kind zal dus een lager opleidingsniveau bereiken en meer moeilijkheden ondervinden om een leercontract of een baan te vinden. Hij/zij zal vaker in een slecht betaalde of onzekere job terecht komen en frequenter voor langere periodes werkloos zijn. Wanneer hij/zij later aan een eigen gezin begint, zal er een hoger risico zijn op afglijden naar de armoede, en zelfs op hoge leeftijd zal de kans op armoede groter zijn voor deze persoon dan voor iemand uit een meer goedgezind gezin.

3.2 Armoedebeleid en het levenscyclusmodel

Vandaag de dag is het sociale beleid nog altijd gericht op het helpen van verarmde mensen. Op zich is dit een goede zaak. Maar als de strijd tegen armoede en sociale uitsluiting voortgezet moet worden en als het uiteindelijke doel er bovendien in bestaat meer welzijn te creëren, volstaat dit niet. Al wie onderzoek doet naar armoede en armoedebeleid is het erover eens dat voorkomen beter is dan genezen. De steun moet dan ook meer toegespitst zijn op de eerste levensfasen en op de overgang van de ene fase naar de andere (zie figuur 5). Er moet voor gezorgd worden dat de eerder vermelde armoedespiraal niet begint te draaien.

Figuur 3: Armoede voorkomen

Dit vereist een investeringsgericht sociaal beleid. Een dergelijk sociaal beleid neemt in een vroeg stadium de zorg voor verarmde gezinnen op zich, verbetert de toegang tot kinderopvangdiensten en tot scholen en geeft vroeg in het leven steun met het oog op de latere overgangen. In de mate dat dit beleid de 'intergenerationele overdracht' van armoede kan vermijden, zullen er minder volwassenen door armoede getroffen worden en dus hulp nodig hebben.

Het onderwijsbeleid kan ook iets doen. Het moet ervoor zorgen dat de toegang tot de school en de deelname aan het onderwijssysteem gewaarborgd wordt voor iedereen, ongeacht kenmerken zoals maatschappelijke of etnische afkomst en sekse, om zo het rechtvaardige basisprincipe 'gelijke kansen voor iedereen' te realiseren.

De menselijke waardigheid vereist dat alle actoren, publiek & privé, aan sociale rechtvaardigheid voor alle mensen werken. Daarom spelen niet alleen politieke systemen maar ook sociale organisaties zoals Caritas een belangrijke rol in de armoedepreventie. Naast wat ze al doen om armoede te bestrijden, moeten ze in hun politieke contacten pleiten voor een investeringsgericht beleid. In hun diensten zouden ze ernaar moeten streven diegenen te zijn die de vroege overgangen in het leven vlotter laten verlopen.

Als voorbeeld vermelden we diensten die de overgang van de thuisomgeving naar school vergemakkelijken, door kinderen uit kansarme gezinnen bijkomende zorg en gerichte steun te bieden. Een ander voorbeeld is de begeleiding en coaching door ervaren beroepsmensen om jongeren te ondersteunen in hun zoektocht naar beroepsopleiding en een baan. In het algemeen zouden deze beleidsmaatregelen het vermogen van mensen om hun leven zelf in handen te nemen moeten bevorderen. Empowerment van mensen zou een centrale doelstelling van al deze diensten moeten zijn.

Daarnaast spelen ook de privé- en openbare economie een rol in armoede-preventie, want alle inspanningen om armoede te vermijden gaan verloren als de economie niet genoeg werk te bieden heeft, zoals het geval is in deze tijden van economische crisis.

De beste manier om armoede te bestrijden is armoede voorkomen.

Conclusies

De theoretische bedenkingen in dit deel, hoe fragmentarisch ook, vormen een eerste reflectie die voortgezet zal worden in toekomstige publicaties.

Armoede en sociale uitsluiting zijn het gevolg van een storing in de drie bronnen van sociale welvaart (de arbeidsmarkt, het gezin en de welvaartstaat) die te wijten is aan maatschappelijke veranderingen. Een algemene conclusie zou dan ook moeten zijn dat alles in het werk gesteld moet worden om deze drie bronnen hun rol weer voluit te laten spelen. Dit betekent: het vermogen van de arbeidsmarkt herstellen om banen – goede banen – te creëren zodat werk echt loont, families in staat stellen om hun rol als gemeenschappen van solidariteit te spelen, en de welvaartstaat opnieuw in staat stellen om welvaart te organiseren voor zijn burgers.

Op basis hiervan erkennen we de grote waarde van sociale en gezondheidsdiensten om de behoeftigen te helpen, maar ook om tewerkstelling te creëren.

Met het oog op het voorkomen van armoede tijdens de eerste levensjaren, wat zelfs nog belangrijker is dan de armoede later te bestrijden, hebben opvoedingsdiensten eveneens hun belang. Zo ook zijn voorzieningen voor kinderopvang niet alleen een manier om werk en gezin met elkaar te verzoenen en vooral vrouwen de kans te geven betaald werk te vinden, maar ze zijn ook een plaats van vroeg onderwijs. Daarnaast zijn inkomensmaatregelen en diensten zoals thuiszorg cruciaal om armoede op hogere leeftijd te vermijden of te bestrijden.

Omdat armoede een multidimensionaal gegeven is, is er niet één pasklare oplossing voor alles, maar moeten alle dimensies aangepakt worden. Wat de negende dimensie betreft (de psychologische, culturele, religieuze, ethische en spirituele dimensie) is het duidelijk dat we niet alle antwoorden van de overheid kunnen verwachten. Daarom stellen we dat armoede een bekommernis is voor iedereen.

Dit betekent niet dat regeringen het aan 'iedereen' kunnen overlaten om iets aan armoede te doen; integendeel, ze moeten hun rol opnemen: enerzijds door de maatschappelijke regels vast te leggen die armoede voorkomen en bestrijden, en anderzijds door voort te bouwen op de capaciteiten van de

mensen. Samen met de mensen situaties veranderen, in plaats van zonder hen of zelfs tegen hen, zorgt voor maatschappelijke vooruitgang.

In dit perspectief zou de solidariteit in het bijzonder de sociale ingesteldheid van de mensen moeten bevorderen, evenals de gelijkwaardigheid en gelijke rechten van iedereen. De solidariteit overstijgt hier het subjectieve gevoel van medeleven of medelijden voor de armen, en wordt een engagement dat gedeeld wordt in de gemeenschap, om gezamenlijk op te komen voor het algemeen welzijn. We lopen allemaal *naast* en engageren ons ten opzichte van de armen en we ervaren een ontmoeting *met* hen. Dankzij deze ontmoeting krijgen we meer inzicht in de sociale realiteit en ervaren we de wederzijdse erkenning tussen mensen. Door deze relatie kan deze daad van kennen omgezet worden in een daad van 'erkenning' voor deze persoon, wat betekent dat we deze persoon 'dankbaar' zijn.

We moeten een goed beeld hebben van de sociale realiteit op basis van menselijke ervaring. Deze ervaring veronderstelt een sociale denkwijze die op eerlijke en radicale wijze het hoofd kan bieden aan de ernstige problemen waarmee de mensheid te kampen heeft. Dit echt sociaal denken moet verder gaan dan het model uit de sociale wetenschappen en de technologie. Deze taak vereist zowel nabijheid tot de situatie van de arme (ontmoeting) als een doorgedreven intellectuele inspanning. Kortom, we moeten de wetenschappelijke benadering niet laten varen maar we moeten ze overstijgen. Doorleefde kennis van de realiteit leidt immers tot engagement.

Dit engagement leidt tot een nieuwe denkwijze die rekening houdt met het gezichtspunt van de armen en uitgeslotenen. In deze zin is het van fundamenteel belang dat ze zelf aan het woord komen en gehoord worden. Onze kennis is beperkt en ontoereikend en daarom moeten we aandachtig blijven luisteren. Bovendien moet onze analyse aangevuld en getranscendeerd worden door hun woorden, door hun ervaringen van strijd en bevrijding, van leed en vreugde.

In het concept van *welzijn*, dat de basis vormt voor onze visie op sociale welvaart, ligt de link tussen het individu en de samenleving, de link die hen betekenis geeft en onderling afhankelijk maakt, want niemand kan het op zijn eentje maken en niemand kan exclusief verantwoordelijk gesteld worden voor zichzelf in deze geglobaliseerde wereld. We zijn allemaal verant-

woordelijk voor elkaar. Daarom ook is armoede een probleem van iedereen en een toestand die in de ogen van Caritas de invalshoek bij uitstek op de maatschappij wordt.

Onze visie op de sociale realiteit zou haar oorsprong moeten vinden in en bij de arme mensen zelf. Met het oog hierop moeten we een denkwijze ontwikkelen die ons een alternatief beeld geeft van de geschiedenis enerzijds en van onze gemeenschappelijke toekomst anderzijds. Het eerste aspect kan *herinnering* genoemd worden – omdat het de geschiedenis voorstelt zoals gezien door de ogen van de gewone mensen die de geschiedenis zelf maken; onze herinnering zou ook de herinnering van de arme en uitgesloten mensen moeten zijn, en getransfigureerd worden door hun leed en ervaringen – en het tweede kan *utopie* genoemd worden, begrepen als een nieuwe, heel concrete manier om onze gemeenschappelijke toekomst tegemoet te zien met hoop, participatie en gedeelde verantwoordelijkheid. Als Caritas hebben we een visie op de sociale realiteit, en op de armoede die daarin een plaats heeft, die geen abstractie kan maken van sociale verbanden en van de gemeenschap. In onze visie kan deze reconstructie van zowel het *geheugen* als de *utopie* alleen binnen de gemeenschap zelf gebeuren. Sociale participatie wordt dan ook een noodzakelijk instrument om armoede te bestrijden. Ons denken moet verrijkt worden via een dialoog met de mensen, sociale banden, relaties en empowerment, vooral van de arme en onderdrukte mensen. De armen hun leven is eigen handen laten nemen, is de eerste stap naar sociale inclusie. De beste manier om armoede te voorkomen, en de beste manier om armoede te bestrijden, is sociale participatie.

Samenvatting - Executive Summary

Armoede is een schandaal. Elke mens heeft recht op voldoende middelen om een behoorlijk leven te leiden. In omstandigheden van ziekte, invaliditeit, ouderdom, werkloosheid, weduwnaarschap en andere ongewilde situaties van ontbering heeft iedereen dan ook recht op hulp.

Vanuit de definitie van armoede als een gebrek aan welzijn, analyseert Caritas sociale welvaart als een onderdeel van het welzijn voor alle burgers. Sociale welvaart heeft drie voornamelijk bronnen: i) betaalde productieve tewerkstelling op de arbeidsmarkt; ii) solidariteit binnen de familie en de primaire netwerken, en iii) de steun die de welvaartstaat ter beschikking stelt.

Samenlevingen evolueren voortdurend, wat in verschillende landen tot veranderende niveaus van sociale welvaart leidt. Met betrekking tot armoede en sociale uitsluiting zijn drie grote types maatschappelijke veranderingen van groot belang: de economische, de sociale en de demografische veranderingen.

Armoede en sociale uitsluiting zijn het gevolg van een storing in de drie bronnen van sociale welvaart (de arbeidsmarkt, het gezin en de welvaartstaat) die te wijten is aan maatschappelijke veranderingen. **Daarom moet ervoor gezorgd worden dat deze drie bronnen hun rol weer voluit kunnen spelen.**

Armoede is **multidimensionaal**. Caritas weet dat arme mensen niet gewoon slachtoffers zijn, maar actoren. Caritas gelooft in de waardigheid van iedere mens. Zowel het gezichtspunt van de arme mensen als *de voorkeursoptie voor de armen* leiden ons naar een beschrijving van de realiteit die gebaseerd is op humane wetenschappen en tot een absolute verwerping van deze realiteit.

Voor Caritas is armoede niet alleen een gebrek aan financiële middelen. We onderscheiden acht dimensies: financiële middelen, gezondheidsgere-

lateerd welzijn, de huisvestingssituatie, het onderwijsniveau, de beroepsintegratie, de maatschappelijke integratie, de integratie met betrekking tot de verblijfswetten en de familiale afkomst. We erkennen ook het belang van andere dimensies zoals de psychologische, culturele, religieuze, ethische en spirituele dimensie.

De typische levensfasen zijn: gezin, school, beroepsopleiding, gaan werken, zijn eigen gezin stichten en met pensioen gaan. Al deze fasen worden gekenmerkt door specifieke armoederisico's.

Vandaag de dag is het sociale beleid nog altijd gericht op het helpen van verarmde mensen. Maar deze benadering volstaat niet. De steun moet meer toegespitst worden op de eerste levensfasen en op de overgang van de ene fase naar de andere and. Er moet voor gezorgd worden dat de armoedespiraal zelfs niet begint te draaien.

Dit vereist een investeringsgericht sociaal beleid, dat in een vroeg stadium voor verarmde gezinnen kan zorgen, de toegang tot kinderopvangdiensten en tot scholen verbetert en vroeg in het leven steun biedt met het oog op de latere overgangen. Een dergelijk beleid kan de 'intergenerationele overdracht' van armoede tegengaan: **de beste manier om armoede te bestrijden, is armoede voorkomen.**

Wij stellen dat armoede de bekommernis van iedereen is. Toch moeten regeringen hun eigen rol opnemen. Veranderende situaties vereisen een visie van de sociale realiteit die haar oorsprong vindt in en bij de armen zelf. De armen greep laten krijgen op hun leven is de eerste stap naar sociale inclusie. **De beste manier om armoede te voorkomen, en de beste manier om armoede te bestrijden, is sociale participatie.**

*Open uw ogen,
kijk en luister,
leer en handel*

Caritas Cahier
10 maart 2010

48

Caritas *cahier*

Caritas *cahier*

De reeks 'Caritas Cahier' bundelt visiedocumenten en stellingnames van Caritas Catholica Vlaanderen, alsook teksten van lezingen die door haar worden georganiseerd.

De aangesloten leden van het Zorgnet Vlaanderen en van het Vlaams Welzijnsverbond ontvangen van elk nummer één exemplaar gratis.

De kostprijs van individuele exemplaren is afhankelijk van de omvang.

Bijkomende exemplaren kunnen besteld worden op het secretariaat van Caritas Catholica Vlaanderen, Guimardstraat 1 te 1040 Brussel, e-mail: post@caritas.be of via www.caritas.be

Verantwoordelijke uitgever: Dominic Verhoeven

Caritas Cahier nr. 2

"Afscheid van het leven"

(oktober 2005 - eerste herdruk januari 2006 - tweede herdruk oktober 2009)

Caritas Cahier nr. 3

"Hoe zit dat eigenlijk met euthanasie?"

(november 2005 - eerste herdruk januari 2006 - tweede herdruk februari 2007)

Caritas Cahier nr. 4

"Zorg na het overlijden" *(maart 2006)*

Caritas Cahier nr. 5

"Spiritualiteit en/of leiderschap" *(februari 2007)*

Caritas Cahier nr. 6

"Caritas: Solidariteit en zorg in beweging" *(februari 2007)*

Caritas Cahier nr. 7

"Armoede en sociale uitsluiting" *(oktober 2007)*

Caritas Cahier nr. 8

"Focus op deugdelijk bestuur" *(september 2008)*

Caritas Cahier nr. 9

"Zorg met hart en ziel" *(oktober 2008)*

Caritas Catholica Vlaanderen vzw

REDACTIE & ADMINISTRATIE

Guimardstraat 1

1040 Brussel

Tel. +32 (0)2 507 01 11

Fax +32 (0)2 512 01 18

E-mail: pn@caritas.be

<http://www.caritas.be>

DEXIA